

جامعه‌شناسی شهری
(جلد اول)

گردآورنده و ویراستار علمی:
علی نورعلی‌وند

نویستندگان به ترتیب حروف الفبا:

شورش آک؛ حبیب احمدلو؛ قادر بالاخانی؛ عباس بن نفیسه جابریان؛
مجتبی حمایت‌خواه جهرمی؛ ابوالفضل رمضان‌علی رفعلی‌فام؛
مهناز سپهری؛ حسین صفری؛ رضا مجرب‌قوشچی؛ علی میرزااحمدی؛
علی نورعلی‌وند؛ رضا یازرلو. (عضو علمی دانشگاه پیام نور)



جامعه‌شناسان

سرشناسه: نورعلی‌وند، علی، ۱۳۶۰-
عنوان و نام‌پدیدآور: جامعه‌شناسی شهری (جلد ۱)
گردآورنده و ویراستار علمی: علی نورعلی‌وند

مشخصات نشر: جامعه‌شناسان

مشخصات ظاهری: ۲۵۶ ص.

شابک دوره: ۴-۲۷۲-۲۲۳-۹۷۸-۶۰۰-۱: ۰-۲۷۰-۲۲۳-۹۷۸-۶۰۰-۲: ۷-۲۷۱-۲۲۳-۹۷۸-۶۰۰

وبسایت فهرست نویسی: فیبای مختصر
یادداشت: این مدرک در آدرس <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است.

شماره کتابخانه: ۳۷۶۶۴۳: ۱



جامعه‌شناسان

جامعه‌شناسی شهری (جلد ۱)

گردآورنده و ویراستار علمی: نورعلی‌وند

چاپ: ۱۳۹۴ تهران/ تعداد: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان/ مجتمع چاپ و صحافی لیتوگرافی تهران
شابک دوره: ۴-۲۷۲-۲۲۳-۹۷۸-۶۰۰-۱: ۰-۲۷۰-۲۲۳-۹۷۸-۶۰۰-۲: ۷-۲۷۱-۲۲۳-۹۷۸-۶۰۰
همه حقوق چاپ نشر برای ناشر محفوظ است.

حروفچینی، نمونه‌خوانی و صفحه‌آرایی: جامعه‌شناسان
ویراستاری: گروه ویراستاری انتشارات جامعه‌شناسان

فروشگاه و نمایشگاه مرکزی:

تهران، خیابان انقلاب، روبروی درب اصلی

دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، پلاک ۲۱۷

فروشگاه جامعه‌شناسان- تلفن ۶۶۰۰۰۵۱

تلفن دفتر نشر: ۶۶۹۶۶۲۰

این اثر، مشمول قانون حمایت مولفان و مصنفان و هنرمندان مصوب
۱۳۴۸ است، هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مولف
(ناشر) نشر یا پخش یا عرضه کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

WWW.JAMEESHENASAN.COM
Email: Sociologists15@gmail.com

فهرست مطالب

۱۳	مقدمه
۱۷	فصل اول: مفاهیم جامعه‌شناسی شهری
۲۱	مقدمه
۲۴	شهر
۲۹	شهرنشینی
۳۲	شهرهای ایران
۳۲	پادشهری ایرانی
۳۳	شهرهای ایران
۳۵	انواع شهر
۳۸	مدلهای توسعه شهر
۴۱	مناطق شهری
۴۳	حاشیه‌نشینان
۴۵	گتو
۴۶	مهاجرت شهری
۴۷	مدیریت شهری
۴۷	قدرت سیاسی شهر
۴۸	کنترل اجتماعی شهرها
۵۰	منابع
۵۳	فصل دوم: مبانی نظری جامعه‌شناسی شهری
۵۷	مقدمه
۵۷	امیل دورکیم (۱۸۵۸-۱۹۱۷)
۶۰	کارل مارکس (۱۸۱۸-۱۸۸۳) و فردریش انگلس (۱۸۲۰-۱۸۹۵)
۶۲	ماکس وبر (۱۸۶۴-۱۹۲۰)

۶۵	فردیناند تونیز (۱۹۳۶-۱۸۵۵)
۶۶	گئورگ زیمل (۱۹۱۸-۱۸۵۸)
۶۷	مکتب شیکاگو
۷۱	لونیس ورت (۱۹۵۲-۱۸۹۷)
۷۲	برگر و کلنر
۷۴	نظریه انتقادی: مکتب فرانکفورت
۷۶	مارکسیسم معاصر و اقتصاد سیاسی
۷۶	ماندن کاست
۷۹	سازمان‌های شهری و منطقه شهری جهانی
۸۱	شهرگرایی پست‌مدرن
۸۴	منابع
۸۷	فصل سوم: مسائل و مشکلات پیشین
۹۱	مقدمه
۹۲	ضعف سرمایه اجتماعی در فرهنگ شهری
۹۳	سرمایه اجتماعی در نسبت با حکمرانی و فرهنگ شهری
۹۷	سرمایه اجتماعی درون گروهی، در برابر سرمایه اجتماعی میان گروهی
۹۹	برنامه‌های دولتی و سرمایه اجتماعی
۱۰۰	آسیب‌شناسی ضعف سرمایه اجتماعی
۱۰۱	معضل رشد بخش غیر متشکل و غیررسمی اقتصاد شهری
۱۰۲	واکنش بومی گرایانه به اقتصاد تقلیدی
۱۰۳	ضعف صنایع مدرن شهری: گسترش مشاغل خرد و کاذب
۱۰۴	حد فراگیری معضل رشد بخش غیر متشکل
۱۰۵	توسعه پایدار شهری
۱۰۶	ابعاد مختلف ضعف در توسعه پایدار شهری
۱۰۶	جنبه مدیریتی

فهرست مطالب ۹

۱۰۸	جنبه‌های فرهنگی
۱۰۹	جنبه اقتصادی
۱۱۰	پیامدهای ضعف در توسعه پایدار شهری
۱۱۰	مهاجرت روستائیان و حاشیه‌نشینی
۱۱۲	علل پیدایش و رویش اسکان غیررسمی
۱۱۳	جبهه اجرایی و مدیریتی مهاجرت و حاشیه‌نشینی
۱۱۶	آسیب‌شناسی مهاجرت و حاشیه‌نشینی
۱۱۸	ضعف سکون شهری
۱۱۸	ارچونری مورد مطالعه مسکن
۱۲۰	عامل معماری و صرف مسکن شهری
۱۲۱	«تله فضایی» مسکن
۱۲۳	مسکن در شهرهای چهارمحال توسعه
۱۲۴	پدیده بساز و بفروشی، سودگری، بازار مسکن و زمین
۱۲۵	سوداگری
۱۲۷	فضاهای شهری و آسیب‌های اجتماعی
۱۲۷	فضاهای خصوصی و فضاهای عمومی
۱۳۰	فضاهای بدون دفاع
۱۳۱	ریشه‌یابی پدیده فضاهای بدون دفاع
۱۳۴	نتیجه‌گیری
۱۳۶	منابع
۱۳۹	فصل چهارم: انواع شهر، علل رشد و تحولات شهرها
۱۴۳	مقدمه
۱۴۴	تبیین تاریخی تحولات شهر و انواع آن
۱۴۷	زمینه پیدایش شهر
۱۵۳	شهر قرون وسطایی (دوره میانی قرون ۷ تا ۱۷ میلادی)

۱۵۷	شهرهای مستعمراتی
۱۵۸	شهر صنعتی
۱۶۲	شهر باغی
۱۶۳	شهر جدید (شهرک‌ها)
۱۶۷	شهر فوق صنعتی
۱۶۸	شهر جهانی
۱۶۹	انواع شهر در مطالعات عرضی
۱۶۹	انواع شهر براساس کارکرد
۱۷۱	انواع شهر از دید معیت شناختی
۱۷۲	انواع شهر براساس وسع
۱۷۴	الف) نظریه مناطق هم مرکز (نظریه متمرکز)
۱۷۶	ب) نظریه قطاعی
۱۷۷	ج) نظریه چند هسته‌ای
۱۷۹	د) نظریه مناطق هم مرکز معکوس
۱۸۱	شهر افضل (افضل شهر)
۱۸۲	نتیجه‌گیری
۱۸۳	منابع
۱۸۵	فصل پنجم: مهاجرت و شهرنشینی
۱۸۹	مقدمه
۱۹۰	مهاجرت، تعریف و انواع آن
۱۹۲	قدمت مهاجرت
۱۹۴	مهاجرت از روستا به شهر
۱۹۵	جاذبه‌های شهری و دافعه‌های روستا
۱۹۸	سکونت مهاجران در شهر
۲۰۱	تلخ و شیرین‌های مهاجرت

فهرست مطالب ۱۱

۲۰۴	مهاجرت و آسیب‌های اجتماعی
۲۰۷	مهاجرت بین‌المللی
۲۱۳	نتیجه‌گیری
۲۱۵	منابع
۲۱۷	فصل ششم: شهر و شهرنشینی در ایران
۲۲۱	مقدمه
۲۲۴	تاریخ شهرنشینی
۲۲۹	سیمای شهرنشینی در گذشته
۲۳۱	سرای امروزی شهرنشینی
۲۳۳	بنیان‌های شهرنشینی در گذشته و امروز
۲۳۳	دستگاه حکومت شهر
۲۳۵	دستگاه مذهبی شهر
۲۳۵	انجمن‌های صنفی
۲۳۶	شهرنشینی و مهاجرت
۲۳۸	شهرنشینی و آلودگی
۲۴۰	شهرنشینی و فراغت
۲۴۱	شهرنشینی و حمل‌ونقل
۲۴۴	شهرنشینی و مبلمان شهری
۲۴۷	شهرنشینی و مسکن: یک نمونه از برنامه‌ریزی اجتماعی
۲۴۸	تشویق آپارتمان‌سازی و احداث مسکن جمعی
۲۴۹	شهرنشینی و شهروندی
۲۵۰	نتیجه‌گیری
۲۵۳	منابع

مقدمه

پنج عنصر نظام اجتماعی عبارت‌اند از قدرت، اخلاقیات، معنا، زمان و مکان؛ تحلیل‌های جامعه‌شناختی عمدتاً متمرکز بر سه عنصر اول بوده و به دو عنصر آخر توجه کمی شده است. کنش اجتماعی در زمان و مکان روی می‌دهد و برای تحلیل کامل کنش و پدیده‌های اجتماعی می‌بایست این دو عنصر را در تحلیل وارد نمود. جامعه‌شناسی شهری شاخه‌ای از جامعه‌شناسی است که توجه خاصی به تأثیر مکان بر تعاملات اجتماعی دارد. هاب جاب، شناسی شهری تحلیل تأثیر مکان بر تعامل‌های اجتماعی است.

با اینکه در غرب اصلاً جامعه‌شناسی توجه کمی به این عنصر شده است، در جامعه‌شناسی ایران ضعف این نوع تحلیل برجسته‌تر است. زندگی اجتماعی ایرانیان چه ناشی از جغرافیایی آن پذیرفته است. این موضوعی است که نظریه پردازان چون ریتفگسل، محمدعلی کاتوزیان، احمد اشرف و پرویز پیران در نظر هایشان درباره جامعه ایرانی به آن توجه کرده‌اند.

ارکان جامعه ایرانی عبارت‌اند از زندگی ایل نشینی، ده نشینی، استبداد، خاندان‌های شهری و بازاریان که در دو عصر اخیر به این ترکیب، استعمار نیز افزوده شده است. آب و هوای خشک و دانه‌خشک ایران دو نوع زندگی ایل نشینی و ده نشینی را به وجود آورد. به گونه‌ای که اندک آبی بود، گروه‌های انسانی در آنجا ساکن و ده شکل می‌گرفت. به دلیل کم آبی، دهات ایران به صورت پراکنده و با فاصله از هم واقع شده‌اند. زندگی ایل نشینی برای دسترسی به مراتع ایل ناگزیر به ییلاق و قشلاق بود. زندگی سخت ایلی و گذر از معابر سخت کوهستانی، علاوه بر اینکه مستلزم تبعیت از سلسله‌مراتب بوده، روحیه خشن و جنگجو را با خود به همراه می‌آورد که زمینه‌ساز حملات مکرر ایلات به دهات

پراکنده می‌شده است. ایلات همچنین نیروی نظامی حکومت‌های مختلف را در طول تاریخ ایران تأمین می‌کرده‌اند. دومین عامل ناامن‌ساز جامعه ایرانی نیز مربوط به جغرافیای سیاسی (ژئوپولیتیک) آن می‌شود. واقع شدن ایران بین دریای خزر و خلیج فارس، موجب شد تا همه لنگرکشی‌ها به شرق و غرب به ناگزیر از ایران عبور کنند و همچنین ایلات محل گذر کاروان‌های تجاری و محل کمین راهزنان شود.

تا سال ۱۲۷۰ هجری شمسی در ایران تنها ۱۰۰ شهر وجود داشت. پس از این تاریخ با وارد نمودن صنایع خارجی و احداث کارخانجات صنعتی، مردم ایلات و ده خود به این مراکز هجوم آورده و بدین ترتیب شهرهای جدید شکل گرفتند. صنعتی شدن باعث شد تا هر جا که کارخانه‌ای تأسیس می‌شد، مردم ایلی نیز به دور آن ایجاد شوند. مهاجرت به این شهرها برای کار و حاشیای مهاجران از تعلقات ایلی و محلی خود رهاشده و از سنت‌ها و شیوه‌های زندگی گذشته رها شوند؛ شهری که دیگر، راهنماهای رفتاری گذشته (هنجارها) در آن وجود نداشت. این وضعیت پیامدهای مخربی در سطح فردی داشت. افرادی که در فرایند کار احساس خود بیگانگی می‌کردند از جامعه ایلی که آن‌ها را به این وضعیت تبدیل کرده بود گوشه‌گیری کرده و منزوی می‌شدند. ضعف وجدان جمعی در سازمان‌های تولیدی و خدماتی ایرانی از همین جا نشأت می‌گیرد (صدیق سروستانی، ۱۳۹۰). باید توجه داشت که بسیاری از ایلات در دوره معاصر و در دوره پهلوی اول سرکوب و یکپارچه‌سازی شدند و شهرهای دیگر نیز با افزایش جمعیت دهات قبلی و جدید به وجود آمدند و تعلقات ایلی و خویشاوندی در آن‌ها بسیار قوی و تعیین‌کننده است.

خاندان‌های شهری نیروی بوروکراسی حکومت‌ها را در طول تاریخ تشکیل می‌داده‌اند. همبستگی درون گروهی زیاد در خاندان‌ها، ایلات و

ده‌نشینان موجب شده تا روابط خویشاوندی در بوروکراسی‌های دولتی نیز وجود داشته باشد. اما شبکه روابط خانوادگی موجود در قدرت که ریشه در ساختار ایلی و خاندانی آن‌ها در این کشورها دارد نه تنها این وام‌های خارجی، بلکه منابع داخلی از قبیل نفت را جذب نموده و بدین ترتیب منابع خارجی و داخلی، در جهت توسعه زیرساخت‌ها برای توسعه مزینه نشد. از طرف دیگر اجرای سیاست‌های تعدیلی ساختاری، این کشورها را بیش از پیش به اقتصادهای جهانی وابسته نمود و نتیجه آن ظهور نیروی ملی اجتماعی گسترده در این کشورها بود.

کتاب حاضر، محصول کار جمعی دانشجویان دکتری دانشگاه پیام نور ورودی ۱۳۸۸ در درس جامعه‌شناسی شهری است که توسط زنده‌یاد پروفسور رحمت‌الله صدیق‌سروستانی تدریس گردید. ایده نگارش کتابی در این حوزه توسط این استاد بزرگوار به دانشجویان داده شد و کلیه دانشجویان سهم خود را در نگارش این کتاب به طور یکسان ادا نموده‌اند. و اینجانب نیز به عنوان تار و هم‌آهنگ‌کننده، کلیه مراحل انجام این پژوهش را به دقت و زیر نظر استاد ارجمند زنده‌یاد صدیق سروستانی کنترل نموده و در پایان به دلیل نگارش این کتاب به عنوان کتاب درسی دانشگاه، ضمن تنظیم، فصل‌بندی مطالب و ویراستاری علمی تا حد امکان سعی شده که مطالب از پیوستگی و انسجام لازم برخوردار بوده و یکدست باشد. این کتاب در دو جلد عمیق شده است. جلد اول برای دانشجویان کارشناسی و جلد دوم مروری است. دانشگاه‌های کارشناسی ارشد و دکتری خواهد بود. در جلد اول مفاهیم جامعه‌شناسی شهری؛ مبانی نظری جامعه‌شناسی شهری؛ مسائل و مشکلات شهرنشینی؛ انواع شهر، علل رشد و تحولات شهرها؛ مهاجرت و شهرنشینی و شهر و شهرنشینی در ایران را بررسی نموده‌ایم. در جلد دوم به دلیل اهمیت موضوع دو فصل از جلد اول با عناوین نظریه‌های

جامعه‌شناسی شهری و مسائل و مشکلات شهرنشینی، مجدداً و البته با سطح تحلیل متفاوت جهت دانشجویان ارشد و دکتری تکرار شده است. از دیگر مباحث طرح شده در جلد دوم عبارت‌اند از: مدیریت شهری؛ شهرهای جهانی؛ فرهنگ شهری؛ آینده شهرنشینی و معماری و جامعه. در پایان جلد دوم نیز واژگان تخصصی جامعه‌شناسی شهری و توضیح مفهومی آن‌ها ارائه شده است.

به طرز املی، مطالب این دو جلد کتاب مورد استفاده دانشجویان رشته‌ای علوم اجتماعی، برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، جغرافیا و معماری قرار گیرد.

گردآورنده و ویراستار علمی

علی نورعلی‌وند